

ЦІННІСНА ПРИРОДА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджено ціннісну природу виховання духовності у дітей. Автор спирається на теоретичні засади античної філософії і педагогіки, представників епохи Відродження М. Куземського, Е. Роттердамського, М. Монтеня, українських філософів С. Оріховського, Г. Сковороди та інших. Особливе місце у статті відведено аналізу теорії представників школи німецької класичної філософії І. Канта, А. Шопенгауера, а також поглядів російського філософа і педагога М. Бахтіна щодо природи духовних цінностей як окремої галузі вселюдської культури. Автор аналізує особливості формування духовної культури української молоді в сучасних умовах, виходячи із досліджень І. Беха, М. Боршешевського, О. Вишневецького, К. Журби, Л. Примачок, С. Гончаренко, В. Кременя, М. Шербаня та багатьох інших українських і зарубіжних науковців.

Ключові слова: духовна природа культури цінності сім'ї, виховання дітей і молоді, педагогіка.

Людину, як homo sapiens, грецький філософ Сократ назвав найбільшою цінністю. Це є, власне, чи не перше визнання цінностей як сукупності різноманітних якостей особистості. Це багатство цінності людей спонукає до пошуку теоретичних і практичних засад їх формування у дітей в сім'ї. У пошуку цих засад активну участь брали представники епохи Відродження, зокрема М. Куземський, Е. Роттердамський, М. Монтень, український філософ С. Оріховський.

Історичний розвиток людини засвідчує, що в ній завжди домінують дві сутності вираження — духовна і матеріальна. Коли б вони співіснували в гармонії, тоді людство, як і кожна окрема людина, досягло успіхів у багатьох галузях діяльності. Адже ціннісна багатомірність, її довершеність виражається лише гармонією духовного і матеріального світів. Та попри все, у цій гармонії домінантна роль належить духовному началу. Незважаючи на деяку формально логічну суперечність цього твердження, можна сказати, що позбавлена духовного ества особистість приречена на деградацію, а втрата нею духовності, високоморальних набутків культури, етики, гуманності взаємовідносин загрожує і її фізичній екзистенції, аж до самознищення [9, с. 71].

Уже пізніше, очевидно, під впливом вчення давньогрецького філософа Аристотеля у філософії й педагогіці утверджується думка про всезагальність цінностей, які, однак, людьми сприймаються по-різному. Звідси і різне розуміння цінностей

та їхнього значення для виховання особистості. Вагоме слово в розуміння природи цінностей внесли німецькі вчені — Г. Гегель, І. Кант, А. Шопенгауер, Росс, Дж. Ролз та інші. Вони значно наблизилися до розуміння природи духовності, бездоказово ототожнюючи поняття добра і обов'язку як природжені якості суто внутрішнього світу особистості.

Німецький учений І. Кант вперше ввів у науковий обіг поняття «цінність». На думку І. Канта, усі цінності є відносними і саме добро також є відносним щодо особистості та умов, за яких воно здійснюється. Так, у ґрунтовному дослідженні «Критика практичного розуму» він поділяє цінності на «загальні» і «норму» і вказує на них як «дії людини, які вона вчиняє з доброї волі» [4, с. 205], а не з примусу.

І ось тут найбільше суперечностей, зокрема щодо розуміння поняття «норма» в моралі і моральному вихованні. Хоча І. Кант і застерігає, і водночас наставляє, щоб особистість ставилася до «людства» і у своїй особі і в особі іншого завжди як до мети і ніколи як до засобу. Оскільки мета і засоби виховання перебувають в діалектичній єдності і є процесом динамічним та водночас індивідуально-моральним, тому й багатство і краса світу полягає в гуманній різноманітності духовних і матеріальних цінностей, якими оволодіває людина упродовж усього свого життя.

З цього приводу послідовник І. Канта А. Шопенгауер писав у своїй праці «Свобода волі і моральність» так: «...доброта серця полягає в глибокій чутливості, універсальному співчутті до всього, що живе, а найперше — до людини, адже чим більше розвинений інтелект, тим більше підвищується і сприйнятливність співчуття... Співчуття — це сила, яка об'єднує людину з людством» [11, с. 442]. Пошук духовного універсалізму особистості спонукає вчених усього світу до вивчення проблеми природи цінностей духовної культури.

До глобального розуміння природи духовних цінностей приходить відомий російський філософ і педагог М. М. Бахтін. Він вбачає в цінностях і ціннісних орієнтаціях не лише особистісне вираження і потребу, а й аспект вселюдської гуманістичної культури. Учений ставить проблему не контекстуально, а всеохоплююче, адже «що значить установлений контекст цінностей?» — і тут же відповідає, що це є «сукупність цінностей, цінних не для того чи іншого індивіда і в ту чи іншу епоху, а для всього історичного людства» [1, с. 117].

Тобто, досить виразно простежується ідея вселюдських базових цінностей для всіх, незалежно від національності, етнічності, віросповідань, партійності чи, навіть, атеїзму, політичних систем держав і народів. У різні періоди розвитку людства, як і окремих його складових природа духовних цінностей набирає специфічних форм та способів і умов їх завоювання. У цьому разі можна говорити про природу духовних цінностей як самостійну й багаторівневу галузь вселюдської культури.

Ціннісна природа духовної культури вказує на її багатство та значення для духовного розвитку особистості суспільного доквілля. Ученими налічується понад 500 визначень поняття «культура» (лат. cultura – освіта, догляд, розвиток), і пояснюється це тим, що як складне, багатогранне явище, культура виражає усі сторони людського буття, у тому числі духовного.

У Філософському енциклопедичному словнику поняття «культура» визначено «як виховання, утворення, розвиток, шанування, специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці; у системі соціальних норм і установок; у духовних цінностях; у сукупності відносин до природи, між собою і до самих себе» [10, с. 237].

І ось тут найбільше суперечностей, зокрема щодо розуміння поняття «норма» в моралі і моральному вихованні.

У науці культура найчастіше розглядається як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя й діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [6, с. 171].

У широкому розумінні, культура містить інформацію, що її отримало суспільство внаслідок особистого, колективного й соціального досвіду, що склалася у певну систему цінностей людства, способів діяльності, за допомогою яких вони отримані і відображають норми і звичаї життя. Культура відображає також стиль життя, спілкування, мислення особистості і народу.

У вужчому значенні культуру розуміють як сферу духовного життя людини. Культура кожної особистості виникає внаслідок суспільного впливу і передається людині від суспільства і сім'ї у процесі виховання, освіти, навчання та вимірюється ступенем досягнення нею здобутків вселюдської культури,

перетворення їх особистістю на цінності життя духовного. Культура завжди орієнтована на вселюдські цінності.

Отже, формування духовної культури здійснюється в соціумі через соціальні осередки та інститути (сім'я, соціальні групи, виховні заклади, формальні та неформальні об'єднання). Культуру особистості здавна пов'язують з освіченістю. Вітчизняні і зарубіжні філософи Г. Сковорода, С. Гроф та інші вказували на суттєві відмінності між психічними ознаками людини високодуховної та людини високоосвіченої. Високоосвічена людина може бути егоїстичною і застосовувати набуті знання і вміння на шкоду іншим, а високодуховна людина характеризується спрямованістю на загальне благо, прагненням до гармонії.

Багато вчених духовність пов'язують виключно з релігією, як розвиток (пошук), як життя з Богом, як любов до Бога і несення божественного світла любові людям, дарування їм творчого божественного світла. Проявами духовності є любов, творчість, чуйність, пошук, розвиток, релігійність. Дещо ширше духовність трактується в Українському педагогічному словнику, а саме як індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Перша — це потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Друга — визначається добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе [3, с. 106]. Отже, духовність віддзеркалюється у моральній, когнітивній, естетичній і творчій спрямованості особистості та її повсякденній діяльності, що дає підставу для твердження про її високий чи низький рівень сформованості.

Духовна культура особистості є частиною загальної культури, і її формування є одним із найважливіших завдань сім'ї і навчальних закладів освіти.

У психолого-педагогічній літературі досить повно досліджено категорію моральних цінностей, а щодо природи духовних цінностей, то її дослідження лише започатковуються в Україні (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, К. Журба, Л. Примаченко та інші). Так, І. Бех під духовними цінностями особистості розуміє необхідність «життєтворити і діяти за законами Істини, Добра і Краси», а під сутністю духовних цінностей з позиції християнського світогляду — «ставлення людини до вищого світу, до Бога, а через нього й ставлення

до інших. У цьому зв'язку головними цінностями виступають віра, надія і любов» [2, с. 201, 203].

Трансформування суспільства в умовах глобалізації формує нове соціальне замовлення — виховання людини з новими поглядами на життя, з новими вимогами до нього; людини творчої, ініціативної, гуманної, культурної, інтелектуальної.

Сьогодні вектор особистісних пріоритетів з цінності часу (життя) зміщується на матеріальний добробут, на гроші, вплив яких стає домінуючим. Потрібно пам'ятати, що добробут і гроші люблять розум і терпіння [6]. Нові соціологічні дослідження та прогнози підтверджують тенденцію зростання кількості християн та скорочення числа невіруючих і атеїстів. Переважними для сучасної молоді є такі функції віри: морально-регулююча, компенсаторна і традиційно-трансляюча, коли християнська традиція і мораль стають фундаментом сучасної цивілізації та системи вселюдських духовно-моральних цінностей. Тепер основна проблема морально-духовного виховання полягає не лише в тому, щоб навчити основ християнської моралі, а й домогтися того, щоб людина повірила і прийняла її душею і серцем.

В основу ідеалу виховання людини у християнській культурі закладена висока ідея християнської гуманності та добра. У душах людей потрібно утверджувати вічні істини — Добра, Любові, Справедливості, Милосердя, Відповідальності тощо.

Процес виховання нашої молоді повинен бути спрямований на формування ідеалів, які притаманні будь-якій системі виховання: ідеал сім'ї, ідеал праці, ідеал духовності, а також ідеал громадянськості [6, с. 189].

Суспільні катаклізми ХХ — початку ХХІ ст. відкрили найбільшу проблему — брак духовності, брак великої мудрості, поваги й любові до Людини. Тому виправданим є залучення молоді до цінностей традиційної християнської культури, яка утверджує уявлення про особистість та особисті відносини.

На думку великого українського педагога К. Д. Ушинського, «є тільки один ідеал довершеності, перед яким схиляються всі народності, це ідеал, що дає нам християнство. Усе, чим людина, як людина, може і повинна бути, виражено цілком у божественному вченні, і вихованню залишається тільки, раніше всього і в основу всього, вкоренити вічні істини християнства. Воно дає життя і вказує вищу мету всякому вихованню, воно ж і повинно служити для виховання кожно-

го християнського народу джерелом усякого світла і всілякої істини» [8, с. 101-102].

Нині соціально-політичні та економічні умови життя українського народу позначені як піднесенням національної свідомості й самосвідомості людей, так і зміною системи цінностей на особистісному рівні, значним розширенням у суспільстві за рівнем матеріальних можливостей, невизначеністю життєвих планів, інтересів. Зміна системи цінностей і ціннісних орієнтацій зумовлює той факт, що у молодіжному середовищі в країні відбувається девальвація духовних цінностей, знижується загальнокультурний рівень частини молоді, спостерігається переважання прагматичних орієнтацій, поширення правопорушень.

Дослідниками доведено, що на формування особистості впливають соціальне макро- і мікросередовище (сім'я, школа, ВНЗ, різні соціальні групи тощо). Однак власне у цьому середовищі спостерігаються, з одного боку, інтереси до відродження і захисту національно-культурних цінностей, таких як Вітчизна, рідна земля, нація, а з іншого боку — викликає тривогу поява індивідів, яких можна схарактеризувати бездуховними, безкультурними, агресивними особистостями, а це також впливає на формування свідомості молодого покоління, спричиняючи пасивність, розгубленість, розчарування тощо.

Відтак, на сьогодні найгостріше постає проблема побудови нової освітньої парадигми — гуманістичної, що ґрунтується на тисячолітній вистражданій і цим утвердженій християнській моралі, засадничими принципами якої є Любов, Добро, Краса. Саме ця моральна доктрина уперше в історії людства репрезентувала загальнозрозумілу ідейну основу гуманізації людської спільноти.

Головне достоїнство християнської моралі — ідея гуманізму, через яку втілюється християнська моральність, вселюдські цінності любові до ближнього, поваги до нього як до особистості, визнання за ним його безумовної цінності.

Як стверджує Іоан Златоуст у трактаті «Про виховання дітей»: «Причиною наших невдач і всіх бід нашого церковного й національного життя є те, що християнство і науку Євангеліє замало застосовуємо до себе та замало передаємо її як святість душ. Якби батьки дбайливо виховували свої власних дітей, то не треба було б ані законів, ані судів, ані помст, ані кар, ані публічних вбивств».

Палкими прихильниками та пропагандистами ідеї християнського виховання були видатні українські педагоги Костянтин Ушинський, Софія Русова, Григорій Вашенко. Вони наголошували на тому, що істини християнства є вічними, завершеними і саме їх необхідно впроваджувати у процес виховання.

Софія Русова вважала, що починати формування основ духовності на засадах християнської моралі слід з перших років життя дитини, спираючись на духовно-релігійну сенситивність, «інстинкт» релігії — один із шляхів природовідповідного духовного розвитку малюків.

Кожна сім'я може створити свій осередок духовності через читання Біблії, навчання звертатись до Бога, дякувати йому, дотримуватись у повсякденному житті заповідей Божих, відзначення християнських свят, дотримання традицій, обрядів, читання спеціальної літератури для дітей релігійно-християнського змісту тощо. У таких сім'ях, де в кожного її члена Бог буде у серці через дотримання його заповідей, не буде наркоманів, злочинців, не буде проблеми превентивного виховання, оскільки у дитини формуватимуться такі гуманні якості, як доброзичливість, дружелюбність, чуйність, співчуття, чесність, повага до старших, розуміння добра і зла, готовність прийти на допомогу і т.д., які проявляються у всіх аспектах життєдіяльності особистості через ставлення до себе, людей, природи, життя.

Антиподом віри є нігілізм. Але, попри все, кожний час має свої проблеми. Сучасні діти, на жаль, здебільшого не уявляють свого життя без телебачення, комп'ютерних ігор та інших розваг і засобів «вбити час». Дитяча злочинність, наркоманія та проституція — проблеми, що звернули на себе увагу всього суспільства і вимагають відповідної оцінки та реагування Церкви, держави та людства.

Ефективним засобом формування морально-духовної культури особистості є введення в навчальні програми ЗОШ курсу «християнська етика» — науки про моральне добро людини на основі абсолютних вартостей, якими наповнена християнська культура. Особлива надія в цій серйозній справі покладається на педагогів, учителів християнської етики для навернення вихованців на правильний шлях, застереження від хибних вчинків, підступних помислів та злості. Адже покликання педагога — своєю діяльністю та життєвою позицією гуманізувати внутрішній світ молоді,

утверджувати ідеали добра і справедливості. Саме на цих засадах соціальні відносини можуть набути статусу духовно-моральних, основу яких становлять православні духовні цінності.

Постає необхідність тісної взаємодії школи, сім'ї, громадськості, церкви на рівнях сім'я-школа, сім'я-громадськість, сім'я-церква, громадськість-церква, особистість-духовність, щоб духовні цінності стали нормою поведінки і взаємоповаги. Гуманні стосунки між вихователями і вихованцями (батьками і дітьми, учителями і учнями, викладачами і студентами), між людьми є високими духовними і моральними цінностями.

Немає сумніву, що кожна особистість в Україні обере високу духовність, мораль, віру, надію та любов, а для цього кожен має постійно самовдосконалюватися духовно.

Література

1. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. — М., 1985. — С. 117.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Кн. 2.: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посібник / І.Д. Бех. — К.: Либідь, 2003. — 344 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
4. Кант І. Основположения метафизики нравов: в 8т. / И. Кант. — М. — Т. 4. — 205 с.
5. Кремень В. Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації / В. Кремень // Освіта України. — 20-29 листопада, 2006.
6. Постовий В.Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї / В.Г. Постовий. — К., 2006. — 71 с.
7. Постовий В.Г. Ціннісні орієнтації української сім'ї (історико-педагогічний аспект) / В.Г. Постовий // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 185-191.
8. Ушинский К.Д. Родное слово / К.Д. Ушинский. — М., 1981.
9. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки / К.Д. Ушинський; редкол.: В.М. Столетов (голова) та ін. // [пер. з рос.]. — К.: Радянська школа, 1983. — 488 с.
10. Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — 815 с.
11. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственности / Артур Шопенгауэр. — М.: Республика, 1992. — С. 442.

В статтє исследується цєнностная природа духовного воспитания детей. Автор опирается на теоретические основы античной философии и педагогики представителей эпохи Возрождения М. Куземского, Э. Роттердамского, М. Монтеня, украинского философа С. Ореховского и других. Особое место в статтє отводится анализу теории природы ценностей представителей школы немецкой классической философии

фии М. Канта, А. Шопенгауэра, взглядов русского философа и педагога М.М. Бахтина относительно природы духовных ценностей личности как отдельной отрасли общечеловеческой культуры. Автор анализирует особенности формирования духовной культуры украинской молодежи в современных условиях, исходя из позиции исследователей этой проблемы И. Бега, М. Боришевского, О. Вишневого, Е. Журбы, Л. Примачок, С. Гончаренко, В. Кременя, Н. Щербаня и других украинских и зарубежных авторов.

Ключевые слова: духовная природа культуры ценностей семьи, воспитание детей и молодежи, педагогика, христианство.

V. H. Postovyi

The Value Nature of Spiritual Culture of Education

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

The article deals with the value nature of spiritual education of children. In this paper, the author uses the theoretical bases of antique philosophy and the pedagogy of representatives of Renaissance era such as M Kuzemskyi, E Rotterdamskyi, Montaigne, Ukrainian philosopher S. Orikhovskiyi. Particular attention is paid to analysis of the theory of values' nature of representatives of German classical school: philosophers I. Kant., A. Shopenhauer, Russian philosopher and educator M. Bakhtin and his views on the nature of spiritual values of personality as a separate branch of all-mankind culture. The author analyzes the features of formation of spiritual culture of Ukrainian youth in modern conditions, based on thoughts of researchers on this problem I. Bekh, M. Boryshevskiyi, A. Vyshnevskiyi K. Zhurba, L. Prymachok, S. Honcharenko, V. Kremen, N. Shcherban and other Ukrainian and foreign scientists. On the grounds of this, some conclusions and recommendations are given.

Keywords: spiritual nature of culture of family values, education of children and young people, pedagogy, Christianity.

References

1. Bakhtin, M. M. (1985). K filosofii postupka [On the philosophy of action]. In *Philosophiia i sotsiologiia nauki i tekhniki* (p. 117). Moscow.
2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
3. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid (2011).
4. Kant, I. *Osnovopolozheniia metafisikii nraov* [Fundamental principle of the metaphysics of morals]. Moscow.
5. Kremen, V. (2006). *Ludyna i osvita u vymirakh ekonomichnoi tsyvilisatsii* [Human being and education in economic civilization]. *Osvita v Ukraini* [Education in Ukraine], 11, 20-29.
6. Postovyi, V. G. (2006). *Tendentsii i priorytety vykhovannia ditei v ukrainskii simi* [Trends and priorities of raising children in today's families]. Kyiv.
7. Postovyi, V. G. (1997). *Tsinnisni orientatsii ukrainskoi simi* [Value orientation of Ukrainian family (historical and pedagogical aspect)]. *Pedahohika i Psykholohiia* [Pedagogy and Psychology], 1, 185-191.
8. Ushynskii, K. D. (1981). *Rodnoie slovo* [Native word]. Moscow.

9. Ushynskiy, K.D. (1983). Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]. In Stoletov, V.M. (Ed.), Theoretical problems of pedagogy: Vol. 1. Kyiv: Soviet School.
10. Filosofskii entsyklopedicheskii slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. (2nd ed.). (1989). Moscow: Sovietskaia Entsyclopedia.
11. Shopenhauer, A. (1992). Svoboda voli i npravstvennosti [Freedom of will and morality]. Moscow: Respublica.